

Paweł Markiewicz

Zarządzanie polskim sportem w latach 1944-1948 : studium problemu

Komunizm: system – ludzie – dokumentacja 4, 87-101

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Paweł Markiewicz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Zarządzanie polskim sportem w latach 1944-1948. Studium problemu

Już od starożytności za jeden z ważniejszych elementów kulturotwórczych cywilizacji łacińskiej (i nie tylko) powszechnie uznaje się sport. Na przestrzeni wieków nieodmiennie odgrywał on i odgrywa istotną rolę w co najmniej kilku dziedzinach życia politycznego i społecznego, a co za tym idzie, obie sfery bezwarunkowo się przenikały wzajemnie z siebie wynikając. Jego historia i organizacja jest więc nieodłącznym elementem funkcjonowania organizmu jakim jest społeczeństwo. Umasowienie sportu w wieku dwudziestym zadecydowało o zwiększeniu tych ról i przekształceniu go w samodzielny instrument w rękach władz. Nie inaczej obraz sportu prezentował się w II Rzeczypospolitej, w której rywalizujące ze sobą obozy polityczne zdobywały poparcie młodych ludzi również przy pomocy klubów i organizacji propagujących rozwój fizyczny w określonych realiach ideologicznych. Zasady doskonale sprawdzające się w rzeczywistości kształtującej się po latach niewoli zostały zaadoptowane przez władze kraju podnoszącego się z tragedii II wojny światowej. Dotyczyło to zarówno wychowania fizycznego w szkołach jak i sportu wyczynowego¹.

W moim przekonaniu, historia w którego orbicie zainteresowań znajduje się kultura fizyczna okresu „Polskiej Ludowej” obowiązuje zasada rozpatrywania jej dwojako: po pierwsze pod względem czysto sportowym (statystycznym i merytorycznym) po drugie nazwijmy to „prawno-administracyjnym”. Świadectwem pierwszego są treningi, zawody, medale, punkty czy nazwiska, natomiast drugiego oficjalne dekrety, ustawy, rozporządzenia i zarządzenia².

¹ Sport wyczynowy w rozumieniu schematu obowiązującego w PRL nie był równoznaczny ze sportem zawodowym. Więcej zob. W. Woźniak, *Zawodowe amatorstwo? Futbol w okresie PRL w relacjach polskich piłkarzy*, Łódź 2013.

² Kultura fizyczna jako sprecyzowane pojęcie właściwie nie występuje. Wielu badaczy skłania się jednak do tej, opisanej w *Małej Encyklopedii Sportu* pod redakcją Leszka Bednarskiego, gdzie rozumiana jest jako: „część składowa kultury społec-

Poniższy tekst poświęcono reaktywacji struktury organizacyjnej zarządzania sportem, w którym komuniści dopatrywali się jednej z dróg kształtowania umysłów nowych pokoleń polskiego odpowiednika „*Homo sovieticus*” (łac.: człowiek radziecki)³. Obejmuje on lata 1944–1948, które w wielu aspektach powinno traktować się jako okres przejściowy. Zasadniczy, choć nierównomierny, wpływ na kształtowanie obrazu życia politycznego i społecznego miały w tym okresie Polska Partia Robotnicza (PPR) i Polska Partia Socjalistyczna (PPS)⁴. Uwidaczniało się to także w sporach o rolę i miejsce sportu w formującej się dopiero rzeczywistości powojennej Polski.

Dopiero zjednoczenie obu partii pod szyldem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w grudniu 1948 r. zakończyło pierwszy etap planowania przyszłości sportu polskiego według dwóch, nie do końca zbieżnych, scenariuszy politycznych. Zasadnicze różnice wynikały z podstaw ideologicznych i programowych obu partii. Działacze Polskiej Partii Robotniczej uważali siebie od początku za najważniejszych „budowniczych władzy ludowej” w Polsce, czego najlepszym dowodem są słowa Mariana Spychalskiego: „Jesteśmy partią decydującą i na nas spada cała odpowiedzialność. Bez nas nic się nie może dziać. Mimo koalicyjności PKWN nie utrzymałaby się ani godziny wbrew PPR”⁵. Historia pokazała, że rola PPR w kształtowaniu politycznego oblicza powojennej Polski była bezdyskusyjna i hegemoniczna względem innych, dopuszczonych do pozornego współdecydowania partii.

Natomiast pełniąca drugoplanową rolę na scenie politycznej PPS, czerpiąc ze swych międzywojennych tradycji wysuwała propozycję złagodzenia koncepcji przemian i częściowej demokracji, starając się tym samym pozyskać dla siebie przedstawicieli wpły-

czeństwa obejmująca wszystkie wartości i działania związane z dbałością o zdrowie, budowę i postawę ciała, rozwój fizyczny człowieka kształtowanie i doskonalenie jego ruchowych uzdolnień, sprawności i wydolności fizycznej (...) K.F tworzą: wychowanie fizyczne, sport, rekreacja fizyczna i rehabilitacja ruchowa”. Zob. *Mała Encyklopedia Sportu*, red. L. Bednarski, t. 1, Warszawa 1984, s. 315.

³ *Homo sovieticus* (za Encyklopedią PWN) – „określenie używane do opisu typu osobowości, którego zasadnicze cechy zostały ukształtowane przez system komunistyczny. *Homo sovieticus* to człowiek podporządkowany kolektywowi (organizacji partyjnej), dla jego postawy charakterystyczna jest ucieczka od wolności i odpowiedzialności, koniunkturalizm, oportunistyczny, agresja wobec słabszych oraz uniżoność wobec silniejszych; zachowania roszczeniowe połączone z lenistwem, brakiem samodzielnego myślenia i działania, oczekiwaniem, „że ktoś coś załatwi”, ukierunkuje. Termin *homo sovieticus* wprowadził A. Zinowjew w studium mentalności człowieka sowieckiego *Homo sovieticus* (1982); w warunkach polskich problematyką *homo sovieticus* zajmował się ksiądz J. Tischner, ujawniał i analizował zachowawczy wpływ *homo sovieticus* na przemiany polityczne i społeczne.”

⁴ J. Wrona, *System partyjny w Polsce 1944–1950*, Lublin 1995, s. 17.

⁵ *Ibidem*, s. 53.

wowych organizacji w odradzającej się Polsce. Jej koncepcja stworzenia gruntu prawnego dla funkcjonowania sportu opierała się głównie na wykorzystaniu autorytetu i zaufania społecznego do przedwojennych organizacji, o czym piszę w dalszej części tekstu.

Wszystko to odbywało się mimo ciągle trwającej jeszcze wojny i funkcjonowania ogólnie uznawanego polskiego rządu na uchodźstwie. Nic dziwnego więc, że faktyczna władza oparta na aparacie bezpieczeństwa i milicji została podporządkowana rewolucyjnym ideom pepeerowców⁶. Sport w kontekście wielu politycznych zawiłości i „palących problemów” jakim w oczach władzy była walka z „kontrrewolucją” i elementami ideologicznie wrogimi, sklasyfikowany został jako sprawa drugorzędna. Jednocześnie oddolny ruch społeczny, nie pozwalając na pozostawienie go samodzielnemu i naturalnemu kształtowaniu. Ludność terenów „wyzwalanych” zapragnęła namiastki normalności po tragicznych latach okupacji niemieckiej.

Żywe tradycje kultury fizycznej czasów II Rzeczypospolitej odradzały się niemal natychmiast po przesuwaniu się frontu i zastąpieniu żołnierzy Wehrmachtu czerwonoarmistami. Kluby i związki sportowe, nie bacząc na dotkliwe straty biologiczne i materialne, przystąpiły samorzutnie do ponownego organizowania się bez uprzedniej formalizacji. Zjawisko to występowało najsilniej w dużych ośrodkach miejskich, a zostało zapoczątkowane już latem 1944 r. na wschód od Wisły. Doskonałym przykładem jest Lublin, w którym sportowych pasji mieszkańców nie przerwała wojenna zawierucha. Prawdopodobnie już 13 sierpnia 1944 roku na boisku przy ulicy Okopowej odbył się mecz drużyny „Centralnego Domu Żołnierza” tworzącego swoistą reprezentację Lublina z Włochami powracającymi z obozów jenieckich. Gospodarze zwyciężyli stosunkiem bramek 2:1⁷. Do końca 1944 r. w Lublinie rozegrano ponadto spotkania z drużyną złożoną z osób narodowości francuskiej oraz reprezentacją pilotów Armii Czerwonej⁸.

Do życia powracały także tradycyjne organizacje sportowe nie powiązane ideologicznie z nową władzą. Mam tu na myśli przede wszystkim Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Była to najstarsza polska organizacja propagująca kulturę fizyczną (założona we Lwowie w 1864 r.), upatrująca wówczas w treningach szansę na ukształtowanie młodych ludzi mogących w przyszłości walczyć o

⁶ A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003, s. 97.

⁷ Bramki dla lublinian zdobyli Tadeusz Różyłko i Eugeniusz Rałkowski, dla Włochów natomiast niejaki Giovanni. Mecz sędziował Józef Madej.

⁸ H. Szymczyk, *Pierwszy mecz w wyzwolonym Lublinie*, <http://www.niedziela.pl/artukul/187/Pierwszy-mecz-w-wyzwolonym-Lublinie>.

przywrócenie niepodległego państwa⁹. Inną instytucją, głęboko zakorzenioną w sportowej świadomości Polaków, była chrześcijańska organizacja YMCA. Działalność obu organizacji z wielką stratą dla polskiego sportu została przekształcona lub poważnie ograniczona, a w 1948 r. je rozwiązano¹⁰.

W tych przejściowych jeszcze warunkach reaktywowały się oczywiście również środowiska sportowe od lat związane z lewą stroną polskiej sceny politycznej. Mowa tu o klubach robotniczych podporządkowanych Związkowi Robotniczych Stowarzyszeń Sportowych (tzw. zrzeszenia), które stosunkowo szybko przybierały przedwojenny charakter. W większości zakładów pracy, niezależnie od branży, powoływano lub przywracano kluby przybierające nazwy zbieżne do podobnych sobie w różnych częściach kraju jak np.: „Budowlani” dla pracowników branży budowlanej, „Hutnik” dla pracowników zakładów metalurgicznych, „Ogniwo” grupujące pracowników miejskich służb komunalnych. Do najszybciej powstających się klubów quasi-branżowych musimy zaliczyć Wojskowe Kluby Sportowe, czy powstałe nieco później kluby gwardyjskie będące tworem powstałym przy komendach milicji¹¹.

Niezwykle istotnym elementem kształtującym przedwojenną historię polskiego sportu był również Akademicki Związek Sportowy, sięgający swymi korzeniami do roku 1908. AZS, którego szeregi zostały poważnie nadszarpnięte tragicznymi latami wojny, reaktywował swą działalność w Lublinie jeszcze w 1944 roku, choć jako klub „burżuazyjny” i inteligencki nie należał do najbardziej pożądanym w nowej rzeczywistości. Mimo to, dzięki wielkiemu zaangażowaniu przedwojennych działaczy, AZS stał się pierwszą organizacją studencką w „nowej” Polsce¹².

Nie inaczej miała się sytuacja na wsi, gdzie rozwijał swoją działalność Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, reaktywowany w stolicy „Polski Lubelskiej” podczas zjazdu 28-29 sierpnia 1944 r. Funkcjonowały także Ludowe Kluby Sportowe powstałe przy Związku Samopomocy Chłopskiej w grudniu 1944 r. z inicjatywy

⁹ Z. Pawluczuk, *Towarzystwa Gimnastyczne „Sokół” Okręgu Lubelskiego w latach 1905–1939*, „Prace Naukowe Akademii im. Jan Długosza w Częstochowie. Kultura fizyczna”, z. 6, 2005 s. 17–18.

¹⁰ YMCA Polska (Chrześcijański Związek Młodzieży Męskiej) – założony w 1923, propagujący m.in. rozwój kultury fizycznej wśród młodzieży. Drużyny YMCA odgrywały poważną rolę w rozwijaniu wielu dyscyplin sportowych w Polsce licząc w 1939 roku ok. 10 tys. członków. Reaktywowana w 1945 roku działała do 1948, a jej agendy zostały przejęte przez Młodzieżowe Domy Kultury, *Mała Encyklopedia Sportu*, t. 2, red. L. Bednarski, Warszawa 1986, s. 300.

¹¹ Branżowe kluby sportowe działały w ramach Zrzeszeń, *Mała Encyklopedia Sportu*, t. 2, red. L. Bednarski, Warszawa 1986, s. 689.

¹² R. Wryk, *Narodziny i rozwój Akademickiego Związku Sportowego do roku 1949*, Warszawa 2014, s. 250.

Stronnictwa Ludowego¹³. Możliwości organizacyjne ZMW „Wici” i LZS początkowo były skromne wynikające z braków infrastruktury i przede wszystkim doświadczenia z lat wcześniejszych, które posiadały chociażby wspomniane kluby robotnicze.

Chociaż sprawy sportu w pierwszym okresie po wojnie były dla obu partii robotniczych drugorzędne, to nie mogły one pozostawać wobec nich obojętne. Zarówno PPR, jak i PPS, uważały fizyczny rozwój człowieka za podstawę funkcjonowania nowoczesnego społeczeństwa, które dzięki tężyznie i zdrowiu sprosta zadaniu odbudowy i obrony państwa. Społeczny ruch sportowy był też traktowany jako środowisko, poprzez które można oddziaływać politycznie na młodzież¹⁴. Zauważono potrzebę stworzenia odpowiednich warunków do uprawiania sportu i gimnastyki w szkołach jak i fabrykach, które w przyszłości miały stać się ostoją poparcia dla „władzy partii ludowej”. Nie była to jednak nowa koncepcja, gdyż z podobnego założenia wychodzono w Związku Sowieckim, gdzie trwano w przekonaniu, że właśnie wychowaniu fizycznemu zawdzięcza bitwę „zwycięska Armia Czerwona”¹⁵.

Obie partie robotnicze wchodziły w polski krajobraz polityczny z różnym doświadczeniem i poziomem świadomości w jaki sposób należy zarządzać kulturą fizyczną. PPS miała bogate tradycje i spore osiągnięcia w pracy kulturalno-oświatowej i sportowej. Przed 1939 r. działalność na tym polu prowadziła przede wszystkim poprzez Organizację Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (OMTUR), Czerwone Harcerstwo TUR i Związek Robotniczych Stowarzyszeń Sportowych (ZRSS). Już w kwietniu 1945 r. powołano do życia Wydział Sportowy OMTUR, utrzymujący ścisłą więź z robotniczymi klubami sportowymi¹⁶. Wbrew twierdzeniom części badaczy, należy podkreślić, że PPS była bardziej zainteresowana problematyką sportu niż PPR. Miała również własną koncepcję jego organizacji. W lutym 1945 r. działacze PPS zgłosili postulat oddzielenia sportu od przysposobienia wojskowego i utworzenia odrębnego ministerstwa wychowania fizycznego¹⁷.

Kluczową rolę w koncepcji PPS miał również odgrywać Związek Robotniczych Stowarzyszeń Sportowych (ZRSS), reaktywowany w

¹³ R. Szubert, *Kultura fizyczna w przemianach wsi polskiej w latach 1944–1956*, Wrocław 2010, s. 66.

¹⁴ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944–1980*, Wrocław 1996, s. 10.

¹⁵ R. Szubert, *Kultura fizyczna w przemianach wsi polskiej w latach 1944–1956*, s. 48.

¹⁶ J. Chelmecki, *Miejsce wychowania fizycznego i sportu w działalności OMTUR w latach 1944–1948*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1979, nr 1.

¹⁷ L. Szymański, *Krajowa Rada Narodowa wobec koncepcji rozwoju i organizacji wychowania fizycznego*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1987, nr 4, s. 101.

listopadzie 1945 r. ZRSS zarządzający sportem robotniczym miał stanowić pewnego rodzaju przeciwwagę dla żywo rozwijających się innych, nie lewicowych organizacji sportowych. Jednocześnie dawał szansę socjalistom szansę utrwalania wpływów w środowisku robotniczym w warunkach nierównej konkurencji z PPR. Reaktywowanie ZRSS spotkało się z ostrą krytyką ze strony komunistów. Mimo to kluby sportowe Związku Walki Młodych (ZWM), młodzieżowej przybudówki PPR, przystąpiły do ZRSS w celu stworzenia platformy przyszłego zjednoczenia z OMTUR. PPR z pewnym opóźnieniem wysunęła koncepcję oparcia sportu robotniczego na związkach zawodowych, co było dość prostym nawiązaniem do wzorców sowieckich. W lutym 1946 r. zorganizowano Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu przy kontrolowanej przez komunistów Komisji Centralnej Związków Zawodowych (KCZZ). Podlegał on sekretarzowi KCZZ Włodzimierzowi Sokorskiemu¹⁸.

PPR, w przeciwieństwie do PPS, nie posiadała zaplecza kadrowego ani doświadczeń organizacyjnych w sprawach sportu¹⁹. W pierwszym okresie, dla stworzenia pozorów tzw. narodowej drogi do socjalizmu, kierownictwo partii komunistycznej tolerowało decentralizację i spontaniczne odradzanie się społecznego ruchu sportowego. Jediną zorganizowaną strukturą były referaty przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego przy rejonowych komendach uzupełnień. Podlegały one Departamentowi Poboru i Uzupełnień MON. W istocie PPR postawiła sobie za cel ostateczny wprowadzenie w Polsce modelu wypracowanego w Związku Sowieckim. W okresie przejściowym, aby zapobiec zupełnej żywołności, zneutralizować ewentualny opór środowiska i przyciągnąć do współpracy część przedwojennych działaczy sportowych, postanowiono sięgnąć po wzorce instytucjonalne wypracowane w II Rzeczypospolitej²⁰.

4 czerwca 1945 r. Sekretariat KC PPR podjął uchwałę w sprawie objęcia obowiązkiem wychowania fizycznego i przysposobienia wojskiego całej młodzieży powyżej 15 roku życia. W uchwale tej czytamy:

„KC PPR stwierdza, że koniecznym jest ujęcie całej młodzieży od lat 15 w organizację przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego co da możliwość:

¹⁸ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej...*, s. 16–19; A. Nowakowski, *Zarządzanie kulturą fizyczną w Polsce w latach 1944–2001*, Rzeszów 2005, s. 20.

¹⁹ Przypisywanie tradycji sportowych nielegalnemu Komunistycznemu Związkowi Młodzieży Polski (KZMP) jest bardzo wątpliwe.

²⁰ A. Nowakowski, *Zarządzanie kulturą fizyczną w Polsce w latach 1944–2001*, Rzeszów 2005, s. 30–33.

- 1) Przygotować młodzież do służby wojskowej.
- 2) Stworzyć ramy organizacyjne, które pozwolą obozowi demokratycznemu dotrzeć do tych części społeczeństwa, do których nie docierają wpływy demokratycznych organizacji młodzieżowych.
- 3) Podtrzymywać rozwój sportu i wpłynąć na polityczne wychowanie sportowców, ustanowić kontrolę organów państwowych nad klubami sportowymi²¹.

Wskazane w uchwale trzy cele nowej instytucji świadczą najlepiej o tym, że miała ona służyć instrumentalnym interesom PPR: przygotowaniu młodzieży do służby wojskowej, szerzeniu idei komunistycznych w społeczeństwie oraz ustanowieniu kontroli nad klubami sportowymi.

W dalszej części uchwały Sekretariatu KC stwierdzono:

„3) Dla kierowania przysposobieniem wojskowym, a także wychowaniem fizycznym młodzieży oraz klubami sportowymi powinien być powołany przy Ministerstwie Obrony Narodowej Państwowy Urząd Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego na prawach departamentu.

4) W organizacji urzędu należy ustanowić obok dyrektorów i komendantów, ich zastępców ds. polityczno-wychowawczych. Na te stanowiska należy powołać wydzielonych przez wojsko oficerów wychowawczo – politycznych (20%) i aktyw młodzieżowych organizacji politycznych po ich przeszkoleniu (80% zespołu). [...]

6) Komitety wojewódzkie i powiatowe partii powinny dopilnować by organizacje młodzieżowe, zwłaszcza ZWM, wydzieliły kadry do pracy w [formacjach] wychowania fizycznego i przysposobienia obronnego, oraz strzec tego, aby do specjalnych oddziałów technicznych i szybowniczych wchodziła najlepsza demokratyczna młodzież²².

Tutaj widzimy już konkretne wskazówki dotyczące obsady nowego urzędu zaufanymi ludźmi związanymi z partią rządzącą – „politrukami” i aktywistami młodzieżowymi, pod kontrolą terenowych komitetów PPR. Późniejszy rozkaz dzienny z 2 VII 1946 r. o obsadzie lubelskich struktur Wojewódzkiego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego świadczy o tym, że dominowali w nim zdecydowanie wojskowi. Spośród 12 członków WUWFiPW tylko jeden, dyrektor Woj. Urzędu – Henryk Gierłowski, nie znajdował się w wojskowej służbie czynnej²³.

²¹ *Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC PPR 1945–1946*, opr. A. Kochański, Warszawa 2001, s. 41.

²² *Ibidem*, s. 42.

²³ Archiwum Państwowe w Lublinie, Wojewódzki Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Obronnego (PU WF i PW) syg. 35/787/0/6/72 *Rozkaz dzienny nr*

Projekty odpowiednich dekretów zostały przygotowane przez aparat polityczny MON na przełomie maja i czerwca 1945 r. Na wspomnianym posiedzeniu Sekretariatu KC PPR referował je ppłk. Ignacy Robb-Narbutt – oficer Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP²⁴. Następnie projekty zostały zaprezentowane na konferencji w Warszawie 28 lipca 1945 r. Spotkały się wówczas z protestem ze strony PPS oraz czterech organizacji młodzieżowych: OMTUR, ZMW RP „Wici”, Związku Młodzieży Demokratycznej (ZMD) i Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP). Nie zgadzały się one z militaryzacją sportu, tj. łączeniem go z przysposobieniem wojskowym. Opór ten opóźnił wydanie dekretów, ale nie mógł temu zapobiec. Ostatecznie zostały one wydane w trybie nadzwyczajnym 16 stycznia 1946 r. przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej z pominięciem zwykłej drogi ustawodawczej, tzn. Krajowej Rady Narodowej²⁵.

W artykule pierwszym dekretu „O powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego” obejmującego wszystkich obywateli powyżej szesnastego roku życia, stwierdzono, iż został on wydany: „Celem rozwijania i utrzymania tężyzny fizycznej obywateli Rzeczypospolitej i dla zapewnienia siłom zbrojnym Rzeczypospolitej Polskiej Żołnierza – Obywatela, obrońcy jej granic i ustroju demokratycznego”²⁶. Tego samego dnia, na mocy drugiego dekretu utworzono urzędy i rady wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego²⁷.

Realizację tego zadania powierzono Ministrowi Obrony Narodowej w porozumieniu z ministrami: Oświaty, Administracji Publicznej, Zdrowia oraz Pracy i Opieki Społecznej. Na czele nowo powołanej instytucji postawiono znanego z doskonałych wyników sportowych, rodowitego lwowiaka, bezpartyjnego Tadeusza Kuchara (późniejszego członka PPR i PZPR)²⁸. Miało to stworzyć jeszcze większe wrażenie kontynuacji międzywojennych tradycji urzędu, choć największy wpływ na przyszły kształt urzędu miał pełnomocnik ministra obrony narodowej do spraw wychowania fizycznego i

1 z dn. 2 VII 1946 o obsadzie lubelskich struktur Wojewódzkiego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Obronnego.

²⁴ *Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC PPR 1945–1946*, s. 35.

²⁵ A. Nowakowski, *Dekrety styczniowe 1946 roku o kulturze fizycznej*, [w:] *Historyk i historia. In honorem Henryk Dominiczak*, red. J. Walczak, Częstochowa 1999, s. 115–123.

²⁶ *Dekret z dnia 16 stycznia 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego*, Dz. U., 1946 r., nr 31, poz. 195.

²⁷ *Dekret z dnia 16 stycznia 1946 r. o utworzeniu urzędów i rad wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego*, Dz. U., 1946 r., nr 3, poz. 25.

²⁸ Zob. biogram Tadeusza Kuchara [w:] P. Chomicki, L. Śledziona, *Rozgrywki piłkarskie w Galicji do roku 1914*, Mielec 2015, s. 154.

przysposobienia wojskowego gen. Eugeniusz Kuszko – przedwojenny działacz Komunistycznej Partii Polskiej (KPP), szef Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP²⁹.

31 stycznia 1946 roku rozkazem Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego ustanowiono harmonogram, według którego w oparciu o przeszkoloną kadre żołnierzy zawodowych zamierzano sformować:

- 1) do 30 marca 1946 r. Państwowy urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego;
- 2) do 30 kwietnia – piętnaście wojewódzkich Urzędów WF i PW;
- 3) do 15 czerwca – powiatowe Urzędy WF i PW.

Wprowadzono również zasadę obsadzenia na jednym ze stanowisk urzędu absolwenta studiów lub kursów wychowania fizycznego. Potwierdzeniem realizacji rozkazu było przyjęcie Henryka Gierłowskiego, absolwenta Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie na stanowisko dyrektora³⁰.

Uchwałą Rady Ministrów 11 lipca 1946 r. powołano organ doradczy – Państwową Radę WF i PW na okres dwóch lat, pod przewodnictwem niegdysiejszego Dyrektora Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie, obdarzanego powszechnym szacunkiem i zaufaniem dra Zygmunta Gilewicza. Jednak to minister obrony narodowej (generał Michał Rola-Żymierski) stanowił organ zwierzchni instytucji, mający prawo asygnaty lub odmowy zatwierdzenia decyzji urzędu. Do niego i jego podwładnych należała również decyzja obsady podległych jednostek według własnego uznania, co jednoznacznie stanowiło o w pełni politycznym i autorytarnym charakterze nowo powstałego urzędu³¹. Rada miała wyraźnie ograniczony wpływ na kierunek rozwoju wychowania fizycznego i sportu. Ponadto jej kompetencje były ignorowane lub pomniejszane przez władze państwowe³².

Zatem model zarządzania PUWF i PW przedstawiał się następująco: minister obrony narodowej podlegający bezpośrednio Radzie Ministrów nadzorował Urząd (Dyrektora), jego Radę (Prezydium Przewodniczącego) oraz dowódcę danego Okręgu Wojskowego. Dowódcy okręgów sprawowali zaś zwierzchność nad urzędami i radami wojewódzkimi oraz powiatowymi i miejskimi, którym podlegały struktury lokalne. Ten dość prosty model w zamiarze go

²⁹ Biogram Eugeniusza Kuszko zob. *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 3, red. Feliks Tych, Warszawa 1992, s. 577–578.

³⁰ A. Gašiorowska, *Materiały archiwalne do poznania organizacji PW i WF w Ludowym Wojsku Polskim w latach 1943–1945*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1970, nr 2, s. 101.

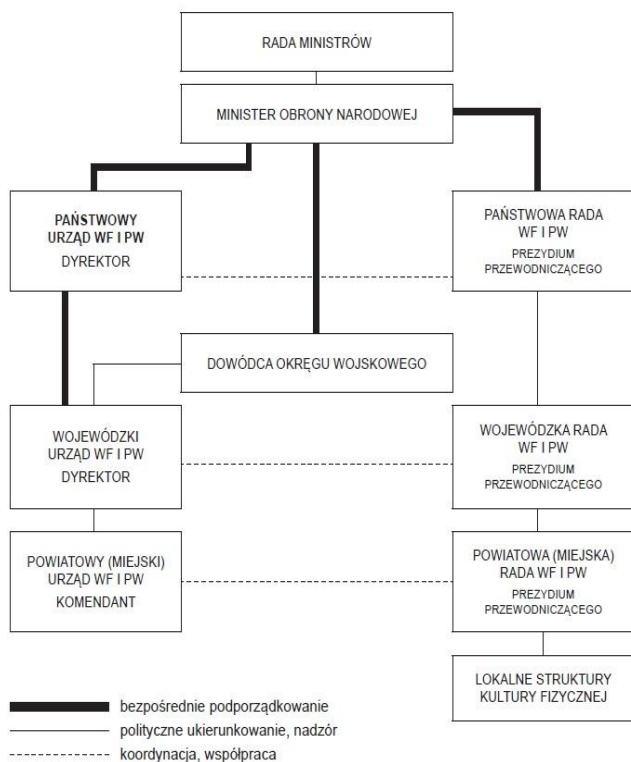
³¹ R. Wroczyński, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław 1985, s. 364.

³² L. Szymański, *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej...*, s. 15.

ustanawiających, miał odpowiadać chwilowym potrzebom, jednocześnie zasada zawodowego i przede wszystkim wojskowego zwierzchnictwa dawała pozorną pewność niezawodności komunikacji i przepływu informacji.

W praktyce na samej górze funkcjonowało jeszcze jedno ogniwo kierownicze, ponieważ PUWF i PW w strukturze Ministerstwa Obrony Narodowej podlegał II wiceministrowi tegoż resortu, którym do swojej tragicznej śmierci w marcu 1947 r. był gen. Karol Świerczewski „Walter” – osławiony polski komunista. Zdaniem jego biografy, Świerczewski poświęcał wiele uwagi rozwojowi sportu w wojsku³³.

Schemat: Model zarządzania Państwowym Urzędem WF i PW

Źródło: R. Szubert, *Kultura fizyczna w przemianach wsi polskiej w latach 1944–1956*, Wrocław 2010, s. 44.

³³ T. Płaskowski, *Życia akord ostatni*, Warszawa 1979, s. 114, 123.

Zakres kompetencji PUWF i PW obejmował przede wszystkim programowe opracowanie ideologicznie poprawnych wytycznych i zarządzeń z zakresu wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Jednocześnie ustanowiono go jednostką nadzorującą i kontrolującą działalność instytucji i organizacji zajmujących się animacją kwestii dotyczących kultury fizycznej i przysposobienia wojskowego. Do obowiązków urzędu należało również zarządzanie centralnymi ośrodkami szkoleniowymi, kreowanie kształcenia sędziów, wychowawców fizycznych, trenerów i instruktorów zarówno sportowych jak i przysposobienia wojskowego³⁴.

Współpraca z Ministerstwem Zdrowia owocowała nadzorem nad szkoleniem i pracą zaplecza medycznego. Kwestie wychowawcze i animacyjne nie ograniczały zainteresowań urzędu. W jego kompetencje włączono również nadzór nad odbudowywaniem i powstawaniem nowych obiektów sportowych, współpracę z międzynarodowymi związkami i organizacjami oraz wykorzystanie sportu jako środka propagandowego³⁵.

Zdaniem Roberta Szuberta przyjęte rozwiązania doprowadziły do powstania skomplikowanego systemu zależności wojskowej (mimo założeń prostego modelu zarządzania) oraz marnotrawienia okazji wykorzystania istniejącej infrastruktury sportowej, która w wyniku braku odpowiedniego zabezpieczenia, została zniszczona lub przywłaszczona przez lokalne organizacje³⁶.

Oczywiście w dekretach „styczniowych” chodziło przede wszystkim o zwiększenie ingerencji państwa i partii w funkcjonowanie sportu oraz życie młodych ludzi, za pośrednictwem MON oraz podległych mu służb i urzędów. W istocie był to model autorytarny. Wydawać by się mogło, że oczywistym będzie pojawienie się sprzeciwu środowiska sportowego wynikającego z braku profesjonalnej kadry z doświadczeniem w organizacji sportu na właściwym poziomie. Jednakże do sprzeciwu nie doszło. Powodów takiego zachowania doszukiwać się można w przekonaniu, że usankcjonowanie prawne roli kultury fizycznej będzie nieść za sobą pewne wymierne korzyści do tej pory niedostępne, w tym: poprawa jakości bazy treningowej, wyjazdy na międzynarodowe zawody i zgrupowania, stypendia itp.³⁷. Neutralizacji ewentualnego sprzeciwu służyło także tolerowanie przez władze istnienia samorządnej re-

³⁴ Dekret z dnia 16 stycznia 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, Dz.U., 1946 r., nr 31, poz. 195

³⁵ J. Gaj, K. Hądzielak, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997, s. 186.

³⁶ R. Szubert, *Kultura fizyczna w przemianach wsi...*, s. 45.

³⁷ J. Chelmecki, *Działalność Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w latach 1946 – 1948* [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, T. 2, red. L. Szymański i Z. Schwarzer, Wrocław 1996.

prezentacji środowiska sportowego w postaci Związku Polskich Związków Sportowych (ZPZS). Został on powołany do życia 24 marca 1946 r., podczas obrad Kongresu Sportowego w Warszawie z udziałem przedstawicieli 18 związków sportowych³⁸.

Model zarządzania polskim sportem, ustalony w 1946 r., był od początku traktowany jako przejściowy, podyktowany doraźnymi względami politycznymi. Sytuacja uległa daleko idącym zmianom już po sfalszowaniu wyborów do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 r. Zwycięzca wyborów, Polska Partia Robotnicza, stała się idealnym miejscem dla wszelkiego rodzaju karierowiczów, którzy z dnia na dzień coraz tłumniej zasilali jej szeregi. Pod koniec roku osiągnęły one imponującą liczbę 821 tysięcy członków³⁹. Już wiosną 1947 r. rozpoczęto prace nad nowym modelem zarządzania sportem. Projekt opracował pion polityczny MON na czele z wiceministrem tego resortu gen. Marianem Spychalskim⁴⁰.

25 lutego 1948 r. Sejm uchwalił ustawę „o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu”, której realizację powierzono utworzonemu na jej podstawie trzem organizacjom. Art.3 stanowił o: „ustaleniu ogólnych wytycznych powszechnego przysposobienia młodzieży, rozwoju kultury fizycznej i sportu oraz czuwania nad ich wykonaniem powołuje się Naczelną Radę dla Spraw Młodzieży i Kultury Fizycznej. Dla bezpośredniego kierownictwa powszechnym przysposobieniem młodzieży tworzy się powszechną organizację przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży „Służba Polsce”, dalej zwaną Powszechną Organizacją „Służba Polsce”⁴¹.

Tym samym zlikwidowano Państwową Radę Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. PUWFIPW zastąpiono zaś Głównym Urzędem Kultury Fizycznej (GUKF), pozaresortowym organem administracji państwowej. GUKF, wojewódzkim urzędem kultury fizycznej oraz powiatowym inspektoratom kultury fizycznej powierzono zadanie bezpośredniego kierowania sprawami kultury fizycznej i sportu⁴².

Kolejna reforma zarządzania sportem była wzorowana na sowieckich doświadczeniach i stanowiła przygotowanie do admini-

³⁸ S. Wilk, *Struktura organizacyjna ruchu sportowego w latach 1944–1949*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1979, nr 1, s. 166–167.

³⁹ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–1993*, Warszawa 1994, s. 177.

⁴⁰ A. Nowakowski, *Zarządzanie kulturą fizyczną...*, s. 43.

⁴¹ Ustawa z dnia 25 lutego 1948 r. o *powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu*, Dz.U., 1948 r., nr 12, poz. 90.

⁴² Ibidem.

stracyjnego „zjednoczenia” organizacji młodzieżowych pod jednym, wspólnym szyldem (jak to miało miejsce w przypadku sowieckiego Komsomołu⁴³). W tym celu utworzono Powszechną Organizację „Służba Polsce”. Statystyki przedstawione przez Leonarda Szymańskiego mówią o 3, 2 mln. osób w przedziale wiekowym 15-17 lat, nienależących do żadnej z organizacji młodzieżowej. Natomiast „Służba Polsce” jako organizacja teoretycznie apolityczna, miała być ośrodkiem integrującym osoby politycznie niezaangażowane i przyspieszyć proces „dojrzewania ideowo- politycznego”⁴⁴.

21 lipca 1948 roku z połączenia OMTUR, ZMD, ZMW RP „Wici” i ZWM, powstał Związek Młodzieży Polskiej (ZMP). Organizacji tej zamierzano powierzyć całość spraw kultury fizycznej. Przy Zarządzie Głównym ZMP utworzono Dział Kultury Fizycznej i Sportu, przekształcony w listopadzie w samodzielny Wydział Kultury Fizycznej. Taki stan rzeczy nie utrzymał się jednak długo, ponieważ już 19 listopada 1948 r. zdecydowano o przekazaniu działalności sportowej organizacji młodzieżowych w kompetencje związków zawodowych. Tym samym zrezygnowano z bogatych tradycji OMTUR i ZMW RP „Wici”, skupiając się głównie na działalności polityczno-wychowawczej i propagandowej⁴⁵. Jak stwierdził Roman Zambrowski w przemówieniu na kongresie zjednoczeniowym PPR i PPS 15 grudnia 1948 r.: „Partia otacza opieką ZMP, który staje się najważniejszym wykonawcą zadań partii wśród młodzieży”⁴⁶.

Jednym z decydujących miesięcy w historii sportu pierwszych lat „Polski Ludowej” był kwiecień 1948 roku. Wówczas odbyło się ostatnie walne zebranie Związku Polskich Związków Sportowych, którego delegaci uznając „słuszność” następujących zmian, złożyli swoje mandaty, co było jednoznaczne z rozwiązaniem organizacji⁴⁷. Wkrótce potem, 5 maja 1948 r., rozwiązano także Związek Robotniczych Stowarzyszeń Sportowych, którego agendy zostały przejęte przez Komisję Centralną Związków Zawodowych. W strukturach KCZZ powołano Międzyzwiązkową Radę Kultury Fizycznej i Sportu zrzeszającą większość ówczesnie działających klubów spor-

⁴³ Komsomoł (Kommunistyczny Sojuz Młodzieży) – Komunistyczny Związek Młodzieży. Jego celem była indoktrynacja młodzieży w Związku Sowieckim poprzez wpajanie ideologii komunistycznej.

⁴⁴ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944–1980*, s. 24.

⁴⁵ Ibidem, s. 27.

⁴⁶ J. Wołoszyn, *Współpraca Związku Młodzieży Polskiej z UB w realizacji planów „ofensywy ideologicznej” w środowiskach młodzieżowych w województwie lubelskim*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 1 (12), s. 285.

⁴⁷ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944–1980*, s. 26.

towych w naszym kraju⁴⁸. W ten sposób uformowano model sportu pracowniczego według wizji PPR, skopiowanej ze Związku Socjalistycznego.

W rezultacie opisanych powyżej posunięć zakończył się proces centralizacji zarządzania polskim sportem. Ukształtowany w ten sposób model ulegał potem różnym zmianom, ale w swoich głównych założeniach pozostawał taki sam aż do końca PRL. W 1949 r. rozpoczął się okres stalinizacji sportu. Na stanowisku dyrektora GUKF bezpartyjnego fachowca Tadeusza Kuchara zastąpił etatowy funkcjonariusz PZPR Lucjan Motyka. Jego zastępcą został piłkarz Henryk Szemberg z Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego⁴⁹.

Sport w życiu bardzo wielu ludzi zajmuje często bardzo szczególne miejsce. Kibice, zawodnicy, trenerzy, działacze, dziennikarze – każdy na swój własny i niepowtarzalny sposób przeżywa emocje związane z wzajemną rywalizacją. Zupełnie inaczej kulturę fizyczną traktowali władarze „Polski Ludowej”. Cel jej funkcjonowania upatrywali w intensyfikacji przygotowań młodych ludzi do służby z bronią w rękę dla obrony kraju, a nie w ogólnym rozwoju i rozbudzeniu ducha walki wedle zasad fair play. Decyzje PPR były warunkowane doraźnymi celami politycznymi oraz stopniowym dążeniem do podporządkowania sobie wszystkich dziedzin życia w kraju.

W opisywanym okresie przejściowym doszło jednak do samorzutnej odbudowy życia sportowego w kraju. Późniejsze lata, dzięki zaangażowaniu trenerów, zawodników i działaczy sportowych, okazały się być „złotym” okresem dla polskiego sportu. Cały świat usłyszał o tzw. Wunderteam’ie Jana Mulaka, złotej drużynie siatkarki Huberta Wagnera i piłkarzy Kazimierza Górskiego. Sport w całej swej naturze stał się swego rodzaju odskocznią od szarzyzny dnia codziennego i pozwalał choćby na chwilę o niej zapomnieć. Dla wielu osób stał się źródłem radości wspominanej dziś z rozrzewnieniem i łzami w oku.

48 J. Gaj, *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*, Poznań 1987, s. 19.

49 M. Ordylowski, L. Szymański, *Sport w polityce – polityka w sporcie. Stalinizm w Polsce w latach 1949–1956*, „Człowiek i Ruch” 2000, nr 2, s. 14.

*

Summary

Management of Polish sport in 1944-1948. Study of the problem.

In the early years of Communist rule in Poland sport was not crucial for the emerging communist government. Legal reformation of that significant to an average citizen issue was not in the area of interest of either Polish Workers' Party, or of Polish Socialist Party. It was only after the latter party started to prevail that a breakthrough was finally made. Political wrangling of two parties' leaders - manifested in gross negligence and lack of consistency in action - caused further deterioration of the situation.

Appointment of successive temporary posts, whose responsibilities - though seemingly clear - were not fulfilled, caused new problems. It would seem that the overriding goal of the authorities (apart from internal struggle) was to please the Soviet Union at all costs. Due to that, the situation of sport in Poland was not improved until 1948, despite several attempts.

**

Keywords: sport, physical culture, State Office of Physical Education and Military Training, communism, Polish Workers' Party, Polish Socialist Party

Słowa kluczowe: sport, kultura fizyczna, komunizm, Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego, Polska Partia Socjalistyczna, Polska Partia Robotnicza

Paweł Markiewicz (ur. 1989) – doktorant w Zakładzie Historii Społecznej XX wieku Instytutu Historii UMCS w Lublinie. Prowadzi badania dotyczące historii sportu akademickiego w Polsce. Aktywnie uczestniczy w pracach Lubelskiego Centrum Dokumentacji Historii Sportu. Członek redakcji portalu: historia.org.pl.